

ontiska system i offentlig forvaltning. Det galler for juristerna att vara lika a jour med datamaskinbaserade system som administrat6rerna ar.

Anne-Dorte Bruun Nielsen behandler forholdet naringsliv-konsument i artikkeln »Det frie erhvervsliv, Den fri forbruger«. Reglering av naringslivet ar ikke styrkeforholdet mellem marknadens akt6rer. Den beskytter bare naringslivet mod sig selv og styrker konsumentens funktion som regulator av konkurrencen p6 marknaden. Noen frihet for konsumenten finns ikke. Styrningen av naringslivet i Danmark ar saledes sa begranset at man trods alt kan tale om ett fritt naringsliv. Om styrning, men inom ett annat omrade, skriver *Rafael Lindqvist* i artikkeln »Om rett og styrning – ett eksempel fra socialforsikringen«. Lindqvist tar her opp ett gammalt tema i Retfærd. Han hevder at omvandlingen av sjukforsikringen fra ett frivilligt selektivt till ett offentligt generelt program har medfort en expansion av visse byrkratisk-legalistiske styrformer.

Kirsten Ketscher behandler i artikkeln »Offentlig b6rnepasning« den rettslige regleringen i Danmark av offentlig barnomsorg. Hun folger bl a opp sin artikkel fra Retfærd's temanummer (24) om B6rneret. Da det ar ett nar sammenheng mellom kvinnors og barns rettsstilling utgar artikkeln fra ett kvinnorrettsligt perspektiv.

Det kvinnorrettslige temat behandles ogsa av *Anna Christensen* i artikkeln »Kvinnorretten og lagpositivismen«. Christensen avslutter sin artikkel med att stalle fragen om ikke lagpositivismen ar en vetenskaplig atervendingsgrund og kvinnorretten vagen ut ur denna atervendingsgrund. Kvinnoperspektiv p6 retten var temat for den femte ECCLS-konferensen som avholdes i april i London. *Hanne Petersen* larner en rapport darifra. Vi far ogsa ett diskussionsinlegg av *Kevät Nousiainen* med anledning av Ulf Drugges artikkel i forra numret. Slutligen anmelder *Anna Hollander* en bok av Juha Tolonen.

Redakt6r for detta nummer: *Ulf Stridbeck*.

Om menneskerettigheter

Av *Hans Petter Graver*

1. Innledning

»Et hundre ar etter at det afrikanske kontinent ble oppdeilt av de europeiske kolonimakter, er det i en permanent krisetilstand. 25 afrikanske land ber na om noedhjelp for a møte hungerskatastrofen. 150 millioner mennesker star overfor en katastrofal mangel p6 mat, medisiner og helsepleie og vann.

Dette er de harde fakta: Afrika har de laveste inntekter, den laveste 6konomiske vekst, minst politisk stabilitet, de store milj6problemer og lavest andel av lesekyndige og forventet levealder – kombinert med den h6yeste befolkningsveksten – i verden.«
(USA for Africa 1985)

»Tusener av mennesker er drept av sine statlige myndigheter siste ar. Mange ble henrettet – ofte uten en rettferdig rettergang. Andre ble offer for politiske drap av soldater, politi, d6dsskvadroner og statlige agenter. Fanger er blitt torturert til d6de, eller har d6dd av bevisst mishandling og vanskj6tsel.

Tortur brukes som et statlig virkemiddel i mange land. Politiske fanger blir fengslet uten tiltale og rettergang og dermed fratatt mulighetene til a svare p6 anklager som rettes mot dem. I nesten halvparten av verdens land holdes samvittighetsfanger bak gitre – fengslet ute lukkende for sin overbevisning.«

(Amnesty, ar rapport 1985)

Begge disse beskrivelsene er eksempler p6 menneskers k6r ulike steder i v6r verden. Men hva har slike beskrivelser a gj6re med forestillinger om »rettigheter«? Og hva slags konsekvenser kan det a ta utgangspunkt i forestillinger om rettigheter ha for v6re handlinger overfor situasjoner som mennesker befinner seg i? Og endelig, kan slike forestillinger om rettigheter brukes som rettesnor for bed6mmelsen av hva slags k6r som b6r v6re gjenstand for v6r ford6mmelse? Disse tre sp6rsm6l danner rammen for denne forelesningen.

Pr6veforelesning for den juridiske doktorgrad over oppgitt emne, fredag 9 mai 1986.

2. Argumentasjon til begrunnelse for at mennesker har rettigheter

2.1 Den filosofiske bakgrunn

Tanken om rettigheter som tilkommer individene uavhengig av et lands positive rettsregler tilskrives John Locke (se f.eks. *Castberg*: 1965, *Helgesen*: 1978). Hans tanke var at politisk makt må avledes fra sin opprinnelse; naturtilstanden hvor enhver har frihet til å bestemme over sine handlinger og til å råde over sitt gods og person innenfor de rammer »*naturens lover*« setter (Locke 1937:5). Fra naturens side er menneskene således frie og like. Politisk makt oppstår ved at menneskene inngår forbund ved å overdra en del av denne makten til fellesskapet, og å underlegge seg flertallets avgjørelser. Fra dette kan vi utlede den politiske makts *formål* og dens *utstrekning*. Det dominerende formål for politisk makt er å beskytte medlemmenes eiendom. Til dette trengs politisk makt til å gi regler, til å fatte avgjørelser i henhold til disse regler og til å sanksjonere og fullbyrde de avgjørelser som fattes. Men fellesskapets makt går ikke lengre enn til å ivareta hensynet til det som er til deltakernes felles beste.

Den politiske makt er ikke ubegrenset. Den bygger på en overføring fra de enkelte i naturtilstanden. Og ingen har ubegrenset makt over sit eget liv, og kan derfor ikke overføre noen slik ubegrenset makt til andre. Den politiske makt gir derfor aldri myndighet til å *ødelegge*, ta som *slave* eller bevisst *utarme* undersåttene (Locke 1937:90).

Men forestillingen om menneskerettigheter behøver ikke utledes av en tro på »*naturens lover*« og en konstruksjon om overføring av myndighet fra den enkelte til fellesskapet. De kan i stedet begrunnes med at rettigheter for den enkelte vil fremme mulighetene for fredelig sameksistens mellom mennesker, og dermed den største samlede lykke for samfunnet. Dette er det *utilitaristiske* standpunkt fremsatt av *John Stuart Mill*. Hans syn var at moralregler som forbyr mennesker å skade hverandre, herunder regler som forbyr inngrep i den enkeltes frihet, angår kjernen i menneskers velbefinnende, og er dermed av mer absolutt forpliktende karakter enn andre moralregler (Mill, 1985:316). Men moralens grunnbud er å fremme den største samlede lykke. Derfor kan det tenkes særlige tilfelle hvor en annen sosial forpliktelse er så viktig at den berettiger til å fravike en hvilken som helst av rettferdighetens generelle maksimer (Mill, 1985:320-321). Individets rettigheter er således av de mest forpliktene moralnormer, men helt ukrenkelige er de ikke.

Men rettigheter og frihet er ingen tilstrekkelig betingelse for at mennesker skal være lykkelige. »Freedom's just another word for nothing left to loose« synger Janis Joplin. Formelle rettigheter uttrykt i moralen eller retten, kan ikke ses løst fra de *reelle betingelser som mennesker lever under* og de maktforhold

som eksisterer i et samfunn. »Med frihet menes innenfor de eksisterende borgerlige produksjonsforhold fri handel, fritt kjøp og fritt salg« heter det i det *Kommunistiske manifest* (s 35). Og videre: »Dere er forferdet over at vi vil oppheve privateiendommen. Men i deres nåværende samfunn er privateiendommen opphevet for ni tiendedeler av medlemmene, den eksisterer nettopp ved at den ikke eksisterer for ni tiendedeler.« Den kommunistiske revolusjon vil fremme »en sammenslutning hvor hver enkeltes frie utvikling er forutsetningen for alles frie utvikling. Slike tanker er grunnlag for en tredje måte å nærme seg menneskerettigheter på, ved å ta utgangspunkt i de materielle betingelser som må foreligge for at mennesker skal kunne være frie og lykkelige.

Marx snakker sjelden om rettigheter, og bruker sjelden rettferdighetsargumentasjon. Men det finnes holdepunkter i hans arbeider til å si at hans hovedgrunn til å fordømme kapitalismen var at den hemmet den enkeltes rett og muligheter til selvrealisering (Elster 1985:82 flg.). Hans omtale av privateiendom som »tyveri« og »underslag« gir også grunnlag for slutninger om at han bygget på naturrettslige forestillinger om retten til å dra fruktene av eget arbeide (Elster 1985:222 flg, Popper: 1984 II: 347). Dette er en rettighet av en noe annen karakter enn frihetsrettighetene. Det er tale om retten til å ta del i naturens goder og å være sikret de materielle betingelser for selvrealisering.

Også denne typen menneskeretter har solid støtte i John Locke. Hans eiendomsbegrep er bygget på den naturlige retten til å nyte fruktene av eget arbeid (Locke 1937:18 flg.). Men den naturlige retten til eiendom er ikke ubegrenset. For det første har man ikke rett til å tilegne seg goder dersom det fører til at det ikke blir nok og fullgodt igjen til andre representert ved fellesskapet. For det annet gir retten til eiendom ikke rett til å la goder og verdier gå til spille. Retten til eiendom gir ikke rett til å brenne smør- og hveteberg når to tredjedeler av verdens befolkning sulter, den gir ikke rett til å samle seg smør- og hveteberg i det hele tatt, dersom dette fører til at verdier blir ødelagt. Slik »eiendom« kan ikke gjøres til gjenstand for beskyttelse ved politisk makt, og er ikke beskyttet mot inngrep fra den politiske makt. Selv om hans teori kan utledes som en teori om minimumsstaten, står den ikke i veien for utbygging av politisk makt med sikte på å bøte på følgene av tidligere ulovlige tilegninger av goder. Kanskje den til og med forplikter til det (Nozick 1974:153).

Vår egen tids filosofi, har gitt nye måter å begrunne menneskelige rettigheter på. *Bertrand Russell* tar utgangspunkt i et biologisk syn på mennesket som en art som søker samhold og solidaritet innad i sin egen gruppe, og konkurranse og aggresjon utad overfor andre grupper. Hans syn er at aggressiviteten og konkurransedriften har vært sporen til den utvikling som menneskeheten har gjennomgått. Dersom man ikke gir individene frihet til å få utfoldelse for sitt individuelle initiativ, vil samfunnet stagnere (Russell 1985:37). Hva som er verdifull kreativitet og nyvinninger kan ikke fastsettes på forhånd. Denne siden ved menneske-

lig virksomhet kan derfor ikke planlegges og reguleres. På den annen side kan individuell kreativitet basert på aggressivitet og konkurranselyst ta former som skader andre, og bringe kaos i samfunnet. Det gjelder derfor å finne en regulering som gir frihet til individuell utfoldelse, men som setter skranke for de mest skadelige former, og beskytter de andre for skadelige virkninger av individenes utfoldelse.

En annen variant av en biologisk preget begrunnelse for menneskelige rettigheter er fremsatt av *Anfinn Stigen*. Han tar utgangspunkt i at alle har krav på et menneskeverdig liv, og regner opp de momenter som må være tilstede i et menneskeliv for at livet skal kunne regnes som menneskeverdig (Stigen 1985:2). Oppregningen er basert på antakelser om hva som kan regnes som menneskers behov ut fra biologisk og psykologisk innsikt og erfaring. Grunnleggende verdier i et slikt resonnement, blir slikt som er konkrete goder for individene; livsfornödenhetene som mat, klær og varme og dype følelsesmessige behov for bl.a. trygghet og følelse av fortrolighet og tillit. Frihet blir i en slik sammenheng ingen grunnleggende verdi, men må bedømmes ut fra hva den brukes til.

Denne gjennomgangen viser spennvidden i det som betegnes som menneskelige rettigheter. Vi har gjennomgått fire filosofiske begrunnelsesmåter: At rettighetene skal sikre individenes ukrenkelighet overfor statsmakten, at de er et egnet middel til å fremme størst mulig lykke for flest mulig, at de må rette seg etter og sikre de materielle betingelser som er nødvendig for menneskelig selverrealisering og at de må ta sitt utgangspunkt i menneskenes biologiske og psykologiske forutsetninger og behov. På denne bakgrunn kan et bredt spekter av ulike rettigheter utledes: retten til å være i fred med seg selv og sin eiendom, retten til medbestemmelse og for flertallet til å treffe avgjørelser, retten til å være med på å dele på godene og retten til å få sikret betingelsene for et menneskeverdig liv og for selverrealisering. Den politiske makt underlegges begrensninger for sine handlinger, men også forpliktelser i retning av både å beskytte deltakernes liv og eiendom og til å øve bot for tidligere tiders urettferdighet. Spennvidden viser seg også i det faktum at de positivt vedtatte menneskerettigheter deles i to adskilte kategorier. På den ene side har vi det som betegnes som de sivile og politiske rettigheter som angår beskyttelse av individenes frihet og integritet og deres deltakelse i det politiske og sosiale liv. På den annen side har vi de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter som angår statens plikt til å sikre individenes behov, og å legge forholdene slik til rette at individene selv kan sikre dem (Eide 1978:19-21).

Hverken den filosofiske begrunnelse man gir, eller de rettigheter man legger størst vekt på, er uavhengig av de kulturelle og sosiale forhold som man befinner seg i. I tidligere tider preget av uro og lovløshet, søkte man etter begrunnelser for en høyere orden med krav til de verdslige lover. I tider da kongens eneveldige makt utviklet seg og este ut, søkte man etter begrunnelser for frihet for in-

dividene overfor staten. Utviklingen av store sosiale forskjeller som følge av industrialiseringen, førte etter en søken etter likhet og sosial rettferdighet (Russell 1985:29). Utviklingen i den naturvitenskaplige, biologiske og psykologiske innsikt i mennesket som artsvesen, har ledet søkingen inn på biologiske forutsetninger og behov for menneskelig velferd og utvikling.

En slik gjennomgang av menneskerettighetstankens utvikling kan lede tanken hen mot en tro på at det skjer en utvikling henimot en stadig mer avansert måte, og dermed en sikrere måte å begrunne menneskerettigheter på. Da overser man imidlertid at det er stor uenighet om hvilke aspekter ved menneskenes behov og ved trekk i samfunnet som er de mest fundamentale eller vesentlige. Det er også uttrykk for et kulturimperialistisk syn, fordi det er tale om en bestemt retning innen filosofien som har utviklet seg innenfor rammene av en europeisk kultur. Tro på at det skjer en utvikling mot mer avanserte syn på forhold mellom mennesker og samfunn, vil da lett innebære en avfeining av andre kulturers filosofi som »mindre avanserte« og »primitive«. Man ser da nettopp ikke at de spørsmål som stilles og de svar som gis, er avhengig av de historiske og kulturelle betingelser og behov i det konkrete samfunn. Det vi kan lære av en slik idehistorisk gjennomgang, er at ulike samfunnsmessige betingelser og interesser gir opphav til ulike syn på hvilke spørsmål som er sentrale for menneskene, og dermed på hvilke rettigheter menneskene bør tilkjennes. Og det vil ofte være konflikt og motstrid mellom de rettigheter som man går inn for ut fra ulike forutsetninger.

2.2 Positivrettslig bakgrunn

Det er ingen skarpe skiller mellom filosofisk argumentasjon, rettsteoretisk argumentasjon og de begrunnelser som gis for konkrete rettsregler i rettsdannelsen og rettsanvendelsen. Spennvidden skissert ovenfor gjør det klart at både de rettigheter som fremheves som de primære og den begrunnelsen som gis for dem, vil avhenge av menneskesyn, filosofisk bakgrunn og de konkrete forhold som reglene fastsettes på bakgrunn av og skal gjelde for.

Fastsettelsen av rettsregler som beskytter individene har i de vestlige industrisamfunn nær tilknytning til de borgerlige revolusjoner på 1700- og 1800-tallet. På bakgrunn av klassisk liberalistisk filosofi sto de formelle friheter om deltakelse i og beskyttelse mot statsmakten i søkelyset, og det var sivile og politiske rettigheter som ble fastslått i den positive rett (Helgesen 1978). Men selv innen denne gruppen av likartede land, er det betydelige variasjoner mellom utformingen av rettighetene, og begrunnelsen for dem. I en studie av ytringsfriheten i Frankrike, USA og Vest-Tyskland konstaterer *Castberg* at begrunnelsen for ytringsfriheten i Frankrike er av naturrettslig karakter, i USA av pragmatisk, utilitaristisk karakter og i Vest-Tyskland av sterkt naturrettslig karakter. Disse variasjonene forklares på bakgrunn av de ulike kulturelle og historiske forhold i de tre land (*Castberg* 1960:411 flg.). Det var også betydelige variasjoner mht hvor

sterkt beskyttet ytringsfriheten var i de tre land i praksis, når staten følte sine interesser truet. Felles for alle tre, var at ytringsfriheten under ulike perioder og betingelser ble krenket. Det var også et fellestrekk at til tross for regler om ytringsfrihet, hadde statlig makt blitt brukt for å undertrykke kommunistiske oppfatninger, eller om man vil politisk agitasjon for omveltning av samfunnet for å sikre en annen type menneskerettigheter enn de sivile og politiske.

I de Østeuropeiske stater, har vi samfunn som tar utgangspunkt i marxistisk filosofi, og som bruker denne som grunnlag for de rettsregler som er fastsatt. Individene er gitt rettigheter også i disse landenes rettsregler (Makhnenko 1976:190 flg.). Som den grunnleggende rettighet for individene fastslås i disse staters grunnlover retten til arbeid, fritid, medisinsk behandling og støtte ved sykdom eller invaliditet, retten til utdanning, tilgang på fruktene av kunst og vitenskap og retten til aktiv deltakelse i utformingen av samfunnet. Også tradisjonelle frihetsrettigheter er fastslått, så som ytringsfriheten og personens og eiendommens ukrenkelighet. For disse rettighetene er imidlertid slått fast at de ikke må brukes av »anti-popular elements« i kamp mot folkets styre. Begrunnelsen for frihetsrettighetene er utilitaristisk, de utgjør nødvendige betingelser for folkets deltakelse, og er derfor til støtte for det sosialistiske system. Individenes rettigheter er knyttet til individenes forpliktelser overfor staten til å respektere lovene og reglene for det »sosialistiske felleskap«, og til aktiv deltakelse i produksjonen og utviklingen av de personlige evner.

FN-erklæringen om menneskerettighetene fra 1948, og konvensjonene om de politiske og sivile rettigheter og de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter av 1966, representerer verdenssamfunnets fastsettelse av menneskelige rettigheter i rettslig form. Disse kan ikke tas til inntekt for noe enkelt filosofisk syn (Opsahl 1968). Spennvidden i de ulike typer av begrunnelser og de ulike rettigheter er i behold, noe også oppdelingen i to konvensjoner illustrerer. Dette har nok vært en nødvendig betingelse for at det skulle være mulig for representanter fra ulike nasjoner med forskjellig kultur, historie og samfunnssyn å enes om ett og samme dokument. Samtidig innebærer det at en del grunnleggende spørsmål forblir uløst: er rettighetene mål eller midler, kan man gå løs på enkeltpersoners frihet og eiendom for å sikre nødslidende den materielle standard som trengs for et menneskeverdig liv etc. Tilknytning til et filosofisk grunnsyn og en filosofisk tradisjon kan erstatte svar på slike spørsmål i de positive rettsregler. Det illustreres godt av vår egen rettsstilstand. Grunnloven inneholder ingen prioritering mellom de ulike rettigheter den gir til f.eks. ytringsfrihet, eiendomsrett eller rett til arbeid. Grunnloven gir heller ikke anvisning på prioritering mellom de rettigheter som er positivt nevnt, i Grunnlovens oppregning, og de som ikke er nevnt men anses å ha grunnlovs rang. Løsrevet fra en rettslig og filosofisk sammenheng, kan Høyesterett i en obiteruttalelse rangere bestemmelsene til vern av enkeltmenneskets personlige frihet eller sikkerhet høyere enn bestemmelser til vern

om økonomiske rettigheter (Rt. 1976 s. 1 på s. 5-6). Men gjennomgang av det positive rettsstoff, slik som f.eks. Kjønstads utredning om Trygderettighetenes grunnlovsvern, gir et annet bilde. Her ser vi at den enkeltes rett til privat eiendom er sterkere vernet mot inngrep fra staten, enn den rett man har til grunnleggende sosial- og trygdeytelser. Og denne prioriteringen må klart ha sammenheng med den filosofiske og politiske tradisjon som vår konstitusjon springer ut av.

3. Argumentasjon fra det at mennesker har rettigheter

Med en fastsettelse av menneskerettigheter i rettslig bindende form slik som ved de to FN-konvensjonene fra 1966, blir individenes rettigheter hevet over de filosofiske og politiske stridsspørsmål. Rettsregler danner en annen type plattform for praksis og kritikk enn politisk teori.

Å få ulike nasjoner som representerer ulike kulturer og politiske systemer til å samles om et felles dokument, er for det første en måte å almengjøre tanken om individets rettigheter på. Ideen om individets rettigheter tilhørte for to generasjoner siden et fåtall. I dag er ideen et internasjonalt anliggende, og et menneskelig almeneie (Opsahl 1969:108).

For et annet danner en slik rettslig fastsettelse av menneskerettighetene grunnlag for krav til innholdet av de enkelte lands rettsregler. For ikke å bryte sine folkerettslige forpliktelser må landene sørge for at deres rettsregler ikke står i strid med eller krenker de rettigheter som er fastslått i Konvensjonene.

Positive rettsregler gir et eget grunnlag for reaksjon overfor det som kan betegnes som krenkelser av individets rettigheter. Riktignok er det »samfunnsforholdene, ikke den skrevne rett som først og fremst sikrer fremme av menneskerettene« (Opsahl 1969:111). Men de regler som er fastsatt og de systemer som er etablert for å fremme etterlevelsen etter dem, kan danne utgangspunkt for en tradisjonell juridisk vurdering der et individ har vært utsatt for rettsfornektelse på grunn av forsømmelighet, antipatier eller byråkratisk prestisje (Eide 1969:118). Hvor krenkelsen henger sammen med dyptgående politiske forhold, kan eksistensen av regler som statene er forpliktet etter tas som uttrykk for målsettinger som staten har forpliktet seg til å søke å realisere. De angir således retningen, og gir grunnlag for å konstatere om kursen er riktig eller avvikende.

Forestillingen om rettigheter som staten er forpliktet av, kan også brukes av den enkelte stat til å legitimere og rettferdiggjøre sitt eget samfunnssystem og sin egen praksis i forhold til borgerne. Når Østblokk-land kan rettferdiggjøre undertrykkelse av annerledes tenkende og nektelse av en del friheter som vi i vesten anser som grunnleggende, kan dette legitimeres nettopp med at statens diktatur i en overgangsfase er nødvendig for å sikre grunnlaget for at alle kan bli reelt sett frie til å realisere seg selv og å leve et menneskeverdig liv (Eide 1969).

Og når de vestlige land kan rettferdiggjøre massearbeidsledighet, sult og nød i sine egne land, for ikke å snakke om utbyttingen av folket i den tredje verden, kan dette legitimeres med begrensningene i statens legitime makt av hensyn til enkeltmenneskets frihet. Troen på sosial rettferdighet utgjør ifølge Hayek den største trusselen mot de fleste andre verdier i en fri sivilisasjon (Hayek 1982:67). Kraften i hans argumentasjon synes å bygge på et abstrakt skille mellom en »naturlig« spontan organisasjon på den ene side, og en planlagt organisasjon på den annen side. Frihetsrettighetene har vokst ut av den naturlige organisasjon av mennesker som den retten de følger, fordi den gjennom evolusjon har vist seg å være den som holder organisasjonen sammen. Ethvert forsøk på å tukle med disse historiske gitte rettsregler, vil føre til systemets sammenbrudd fordi man ikke har oversikt over konsekvensene av det man gjør, og lede til innføring av den planlagte organisasjon basert på ledelse og lydighet.

På samme måte som positivt fastsatte menneskerettigheter kan brukes til å rettferdiggjøre og legitimere egen praksis, kan de brukes som utgangspunkt for å kritisere andres politiske system og praksis som urettferdig og illegitim. Sovjet kan kritisere USAs samfunnssystem og praksis som folkerettsstridig fordi staten ikke forhindrer at folk sulter, og fordi økonomien baserer seg på massearbeidsledighet. USA kan kritisere Sovjet og anklage de sovjetiske ledere for folkerettsbrudd fordi folk ikke får reise hvor de vil, og fordi folk undertrykkes på grunn av deres meninger. Fra hjemlige forhold vet vi at de som vil kritisere og ramme hjemlige sosialister i den politiske debatt, trekker frem krenkelser i Øst-blokkstatene, i Vietnam og Nicaragua. De som vil ramme sine politiske motstandere fra en sosialistisk plattform viser foruten til nøden og fattigdommen i den tredje verden og i industrialiserte land, til krenkelser i land som Chile og Tyrkia. Påberopelse av menneskerettigheter kan være en avledningsmanøver. Krittikk av Sovjets overgrep i Afghanistan kan være en måte for USA å avlede oppmerksomheten bort fra egne overgrep – i Mellom-amerika og i Libia, og vice versa. Menneskerettighetsargumentasjon kan således brukes rent strategisk for å fremme andre formål. De fleste vil vel mene at Reagans kritikk av Nicaragua for brudd på menneskerettigheter lyder noe hul, når han så opplagt søker å berede grunnen for å få bevilgninger til militært materiell for å bidra til å styrte regimet. Lincoln brukte kampen mot slaveriet som virkemiddel til å sikre nordstatene støtte fra England, og forhindret at England ga støtte til konføderasjonen som planlagt (Eide 1969:114-115). På denne bakgrunn er det ikke rart at utspill hvor krenkelser av menneskerettighetene påtales, ofte kan bli møtt med mistillitt og frykt for at argumentasjonen egentlig er et angrep som tar sikte på å undergrave landets samfunnsstruktur og innflytelse (Eckhoff 1984).

4. Menneskerettigheter som rettesnor for aktiv innsats for å bedre menneskers kår

Betyr denne gjennomgangen av ulike konflikter bygget inn i menneskerettig-

hetstankegangen at slike tanker er uegnet som rettesnor for arbeid med å bedre menneskers kår? Jeg tror de kan fungere som en rettesnor om de settes i en noe videre sammenheng av normer og kriterier for politisk innsats.

Jeg har ikke tro på at man komme noen vei ved å foreta en prioritering av hvilke sider av menneskets egenskaper eller egenskaper i et samfunn som er å anse som mest fundamentale eller vesentlige. Slike prioriteringer vil være avhengig av teorier om mennesker og samfunn, eller moralske eller filosofiske forestillinger om hva som er goder for mennesker. Slike teorier og moralfilosofiske betraktninger vil alltid være et produkt av de omstendigheter de er sprunget ut av, uansett hvor »objektive«, »almengyldige« eller »sanne« de oppleves å være. Dette innebærer ikke at jeg uten videre mener at sannheten er relativ. Men jeg mener at vi må erkjenne og godta at det hersker en pluralisme med hensyn til hva mennesker anser for sant for seg. I en slik situasjon å hevde et standpunkt som det evig gyldige og sanne, vil i seg selv innebære en krenkelse av mennesker som ut fra en alvorlig overbevisning mener at noe annet er sant og gyldig.

For å kunne bruke forestillinger om menneskelige rettigheter som rettesnor for arbeidet med å bedre menneskers kår, må man derfor rette oppmerksomheten mere mot *måten* arbeidet drives på, enn mot de teorier og verdiforestillinger som ligger til grunn. Bare på denne måten kan man sikre alle retten til å leve sitt liv ut fra de verdier de selv setter høyt, og på betingelser de selv anser fundamentale. Menneskerettighetene trenger således ingen supplering av materiell art for å oppnå en bedre harmonisering mellom sprikende fordringer. De normer som bør stilles arbeidet er etter min oppfatning snarere av prosessuell art. Som jeg senere vil vise, vil dette likevel føre til krav om prioritering av den innsatsen som settes inn, som ledd i et aktivt arbeide med å bedre menneskers kår.

De prosessuelle krav jeg vil stille til menneskerettighetsarbeide kan sammenfattes i to stikkord: *ikke-vold* og *skrittvis fremrykking*.

For ikke-voldskravet tar jeg utgangspunkt i Gandhis etikk for løsning av gruppekonflikter (se nærmere Næss 1960 og 1974). Vold i Gandhis forstand innebærer ikke bare fysisk vold, men også skader og psykisk terror som er tilstede når folk blir undertrykt, tvunget og utbyttet. Gandhis voldsbegrep omfatter også den strukturelle vold, f.eks. utbytting og nød som følge av opprettholdelsen av et bestemt økonomisk system. Sentrale elementer i Gandhis ikke-voldslære er krav til åpenhet overfor motstanderen, og respekt for dennes verdier og forestillinger. Å vise åpenhet, respekt og tillitt er nødvendige forutsetninger for å kunne komme frem til en omforenet løsning som er akseptabel for begge. For å få gjennomslag for krav er det nødvendig å gå frem på en slik måte at motstanderen forandrer oppfatning av situasjonen, og innser nødvendigheten av å innvilge kravene. Gandhis ikke-voldslære er ingen romantisk basert forestilling om at mennesker skal bli snille. Han hadde konkrete erfaringer for at en gjennomført ikke-voldskamp var en effektiv måte å nå sine målsettinger på. Han hadde dess-

uten erfaringer for at en voldelig kamp aldri kan føre til noen seier i forhold til målsettinger av ikke-voldelig art slik som et samfunn der mennesker kan leve i frihet og gjensidig respekt, med muligheter for selvrealisering. Hans ikke-voldslære er imidlertid en kamplære som stiller krav om en stor og sterk innsats fra deltakerne. En ikke-voldskamp kan kreve mer av den enkelte i form av mot og oppofrelser, enn en væpnet kamp.

Arbeid for å bedre menneskers kår egner seg godt for en aktiv ikke-voldskamp fordi målet er å redusere all vold både av fysisk og strukturell art, og å fremme menneskenes selvrealisering (Næss 1960:90 flg.). Kravet om ikke-vold er spesielt viktig i menneskerettighetsarbeide fordi all form for vold i seg selv representerer en krenkelse av mennesker. Det er viktig å ha et gjennomtenkt forhold til hva som i ulike situasjoner innebærer en voldelig krenkelse. Menneskerettighetsarbeid utstrekkes til å gjelde samfunn og kulturer som står fjernt fra vårt eget, og hvor manglende innsikt i eller respekt for de kulturelle forutsetninger lett kan føre til at det vi gjør blir krenkelser av andre mennesker.

Kravet om skrittvis fremrykking bygger på Poppers begrep »piecemeal engineering« i motsetning til »utopian engineering« (Popper 1984 I:158). Skrittvis fremrykking innebærer for Popper at innsatsen bør være innrettet mot å søke frem til og kjempe mot de største og mest presserende onder i verden, snarere enn å være rettet mot å søke etter og kjempe for de største goder. Det er særlig to grunner til at jeg mener at et slikt prinsipp bør være retningsgivende for menneskerettighetsarbeidet. Den ene er at en søken etter de største goder lett vil forsterke de sosiale og kulturelle forskjeller mellom folk fra ulike nasjoner. En slik søken er nærliggende på grunn av menneskerettighetenes karakter av å være ideelle målsettinger. Men tar man utgangspunkt i de største godene når det stilles konkrete krav og kjempes for disse, kommer man lett i konflikt med ikke-voldsprinsippet. Det andre er at man trenger kriterier for å velge ut hvor ens innsats skal settes inn. Disse kriteriene bør ha direkte sammenheng med de mål man søker å arbeide for, dvs. menneskers faktiske kår i verden. Man bør rette innsatsen ut fra en viss realisme m.h.t. hva som kan oppnås. Man bør søke å unngå å bruke menneskerettighetsarbeide til å angripe mer fjerntliggende ting, som f.eks. rådende samfunnsideologi eller maktpolitisk blokkdannelse, selv om man skulle mene at det er her problemets »rot« ligger. De største onder vil alltid være konkrete forhold som mennesker opplever, og ikke forestillinger om årsaker.

Ved første øyekast kan det se ut som om det er konflikt mellom å gå inn for en ikke-voldskamp og skrittvis fremrykking på samme tid, se f.eks. Næss 1970 s. 97 flg. En total ikke-voldskamp forutsetter at innsatsen ledes ut fra et positivt program og ikke bare som en kamp mot onder. Den skal styres av høyst ideelle målsettinger som selvrealisering, og en vesentlig del av innsatsen bør rettes inn mot aktivt å skape de konkrete betingelser for selvrealisering. Samtidig kan det være en fordel at ikke-voldsarbeidet er utålmodig og krever endringer raskt. Slik

jeg forstår tanken om en »skrittvis fremrykking« for politisk arbeid, så representerer det imidlertid ingen skranke mot å ha høye idealer og utopier. Den skrittvis fremrykking går mer på at man ikke skal søke å tvinge gjennom utopiske forandringer, og at man ikke skal unnlate å handle selv om en realisering av utopien synes usikker eller håpløs. Slik sett synes det å være full overensstemmelse mellom i alle fall Poppers og Gandhis syn på politisk handling. Normen om skrittvis fremrykking blir derfor et hjelpemiddel i prioriteringen av innsatsen overfor en verden der menneskelig selvrealisering blir hemmet de fleste steder.

På bakgrunn av kravet om ikke-vold og om skrittvis fremrykking, kan man med utgangspunkt i de to FN-konvensjoner om politiske og sivile rettigheter og om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter stille opp noen nærmere rettesnorer for praktisk menneskerettighetsarbeide.

For det første kan man med utgangspunkt i konvensjonene fastslå at visse krenkelser representerer så absolutte onder at de bør bekjempes overalt der de forekommer systematisk. Dette gjelder de rettigheter som er oppregnet i artikkel 4 i konvensjonen om sivile og politiske rettigheter: forbudet mot diskriminering på bakgrunn av rase, hudfarge, kjønn, språk, religion og sosial opprinnelse, forbudet mot vilkårlig berøvelse av liv, mot tortur og slaveri, forbudet mot gjeldsfengsel, mot å gi straffelover tilbakevirkende kraft, retten til å bli anerkjent som en person i rettslig henseende og retten til tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet. Friheten til *utøvelse* av religion og tro kan imidlertid utsettes for begrensninger i lovgivningen når det er nødvendig for å beskytte offentlig sikkerhet, orden, helse eller moral eller for å beskytte andres rettigheter og friheter.

For det annet innebærer normen om skrittvis fremrykking at innsats bør rettes inn mot samfunn der det forekommer systematiske krenkelser både mot de politiske og sivile rettigheter og de økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, før den rettes mot samfunn som systematisk krenker bare den ene typen av rettigheter. Dette bidrar til å utelukke at menneskerettighetsarbeide blir brukt til å kjempe mot politiske systemer fordi man er uenig i et samfunns prioritering mellom de ulike rettigheter eller valg av fremgangsmåte for å realisere rettighetene. Dette innebærer at jeg mener at vi i Vesten generelt bør være tilbakeholdne med å kritisere krenkelser av de politiske og sivile rettigheter i Østblokk-landene. Men tilbakeholdenheten bør være gjensidig, og Østblokk-landene bør ikke kritisere oss for krenkelser av de sosiale og kulturelle rettigheter før de har gjort sin egen sti mer ren når det gjelder den andre typen rettigheter. Dette utelukker imidlertid ikke innsats for spesielle grupper i de to samfunnssystemer som blir berøvet begge typer av rettigheter, f.eks. jødene i Sovjet og vel i en viss utstrekning svarte og fargede i USA.

For det tredje kan man av ikke-voldsnormene utlede et krav om at våre forpliktelser er større overfor de nære enn de fjerne. Nærhet kan her gå på geogra-

fisk nærhet, sosial og kulturell nærhet eller maktpolitisk nærhet. Når krenkelser skjer i vår nærhet har vi større sjanse for å opptre på en måte som motvirker at vi krenker motstanderne på grunn av uvitenhet eller kulturimperialism. Dessuten blir det vanskeligere å få gjennomslag for at vi mener vår motstand alvorlig, dersom vi ikke kjemper mot krenkelser innen egne rekker før vi kjemper mot krenkelser i andre samfunn.

Kravet om nærhet kommer inn som et supplement til de to første kravene. Før vi f.eks. bekjemper tortur i andre land, bør vi sikre oss at tortur ikke forekommer i vårt eget land, eller i land som står oss nærmere enn det land vi ønsker å rette innsatsen mot. Eller før vi bekjemper systematiske overtredelser av begge typer av menneskerettigheter i et land, bør vi se til at slike systematiske brudd ikke forekommer hos oss. Og før vi tar opp krenkelser av bare den ene typen av rettighet i et land, bør vi se til at heller ikke vi krenker noen av typene av menneskerettigheter på en systematisk måte. På bakgrunn av slike kriterier har vi f.eks. større ansvar overfor grove brudd på de fundamentale rettigheter i land som er tilknyttet den vestlige allianse og USA, enn i andre land. Vi har også større forpliktelser overfor og rett til å gripe inn overfor undertrykte i Sør Afrika og Chile enn overfor undertrykte i Tyrkia, fordi overtredelsene er grovere. Våre forpliktelser og rettigheter overfor undertrykte i Tyrkia er imidlertid større enn overfor Nicaragua. Det er vanskelig å ta stilling til hvor det foregår størst krenkelser, men vi står i samme maktpolitiske allianse som Tyrkia.

Ikke-voldskravet stiller også krav med hensyn til de midler som bør anvendes i kampen for menneskelig selvrealisering. På bakgrunn av disse anser jeg f.eks. boikott av land som Sør-Afrika som lite tjenelig for å fremme menneskerettighetene. Kravet om ikke-vold er også et krav om nærhet til, og personlig kontakt med sine motstandere. Snarere enn nektelse av samkvem, bør nasjonene stille vilkår for samkvem med Sør-Afrika. Ved kulturutveksling kan man f.eks. stille krav om kvoter: for hver hvite sørafrikanske student i utlandet, skal et visst antall svarte og fargede få studere i utlandet. Ved handel kan man stille vilkår om at det som kjøpes blir betalt ved at en viss andel av kjøpesummen blir kanalisert direkte til organisasjoner som arbeider for å bekjempe nødnen blant den svarte befolkningen. Ved salg av varer kan det stilles vilkår for bruken av dem. Det er mulig sørafrikanerne ikke vil akseptere slike vilkår. I så fall er det imidlertid de som bryter samkvemmet, og ikke vi. Vår forpliktelse må da være at vi er klar til når som helst å ta opp igjen samkvemmet. En slik strategi lyder kanskje utopisk. Jeg tror imidlertid ikke den er mer utopisk enn å få gjennomført en effektiv handelsboikott fra vesten, og at en slik boikott vil virke til en realisering av menneskerettighetene på fredlig vis.

Selv om ideologien bak menneskerettighetene er forskjellig, og de enkelte rettigheter er av ulik karakter, så har de til felles at de søker å oppfylle betingelsene for menneskers selvrealisering. Menneskerettighetsargumentasjon kan

som annen rettfærdig- og rettighetsargumentasjon brukes til å fremme de forskjellige målsettinger. Menneskerettighetene kan brukes som ledd i den ideologisk/politiske kamp og den maktpolitiske kamp. I en slik sammenheng fokuseres gjerne på den enkelte rettighet, med krav om ubetinget bokstavtro oppfyllelse, uavhengig av en konkret vurdering av hvordan dette vil påvirke menneskenes samlede kår. Dersom vi aksepterer en slik bruk av menneskerettighetene blir det ikke lenger slik at rettighetene er til for menneskenes skyld. Det blir snarere tilfelle at menneskene er til for rettighetenes skyld.

LITTERATUR

- Castberg, F.: *Freedom of Speech in the West*, Oslo 1960.
- Castberg, F.: Menneskerettighetene, Grunnloven og domstolene, *Tidsskrift for rettsvitenskap* 1965 s. 385 flg.
- Eckhoff, T.: Menneskerettigheter, ingen selvsagt vei til fred, *Mennesker og rettigheter* 1984 nr. 3 s. 50 flg.
- Eide, A.: Menneskerettighetene i teori og praksis, *Tidsskrift for rettsvitenskap* 1969 s. 94 flg.
- Eide, A.: *Fattig, ufri og mishandlet*, Oslo 1978.
- Elster, J.: *Making Sense of Marx*, Cambridge 1985.
- Hayek, F.A.: *Law, Legislation and Liberty*, London 1982.
- Heigesen, J.: *Menneskerettigheter - igår, idag og i morgen*, Foredrag 1978.
- Kjønstad, A.: Trygderettighetenes grunnlovsværn, vedlegg 4 til NOU 1984:10 *Trygdefinansiering*.
- Locke, J.: *An Essay Concerning the True, Original Extent and End of Civil Government* Utgave ved Charles L. Sherman, New York 1937.
- Mahknenko, A.Kh.: *The State Law of the Socialist Countries*, Moskva 1976.
- Marx, K. og Engels, F.: *Det kommunistiske manifest*, Oslo 1975.
- Mill, J.S.: *Utilitarianism*, utgave ved Mary Warnock, Fontana press 1985.
- Nozick, R.: *Anarchy, State and Utopia*, New York 1974.
- Næss, A.: *Gandhi og atomalderen*, Oslo 1960.
- Næss, A.: *Gandhi and Group Conflict*, Oslo 1974.
- Opsahl, T.: De forente nasjoner, menneskerettighetene og vi, *Samtiden* 1968 s. 278 flg.
- Opsahl, T.: Internasjonale midler til å gjennomføre menneskerettene, *Med lov skal land bygges*, festskrift til Knut Robberstad 1969 s. 107 flg.
- Popper, K.: *The Open Society and its Enemies* bd. I-II, London 1984.
- Russell, B.: *Authority and the Individual*, London 1985.
- Stigen, A.: Hvordan kan menneskerettigheter begrunnes, *Mennesker og Rettigheter* 1985 nr. 1 s. 2 flg.